

SVEICINĀTI SALDŪ! Pasakas, teikas, anekdotes, mīklas, sakāmvardi, tautasdziesmas, ticējumi, Saldus novada folklorā Māras Vīksnas atlasē un sakārtojumā, ([sērija] Novadu folklorā), LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Latviešu folkloras krātuve, [Rīga:] Zinātne, 2010. – 589 p.

Tituliniame puslapyje nurodyta: *Pasakos, sakmės, anekdotai, mįslės, patarlės / priežodžiai, liaudies dainos, tikėjimai*. Iš tikrųjų čia visko daugiau. Į „tikėjimus“, be tradicinių magiškųjų tikėjimų (pvz.: Jeigu žiūrėsi pro raktą skylutę, apaksi; Jei kiaulės kepenis valgysi su duona, kiaulės išknaisios rugius; Kas kojines ado apsiavęs, niekada nepraturtės) bei magiškųjų spėjimų – ateities ir orų, derliaus (taip pat žemdirbystės, ūkio reikalų patarimų), įeina ir sapnų aiškinimas, ligų gydymas – tiek magiškais priemonėmis (taigi ir užkalbėjimais; pateikiami ir užkalbėjimų – gydymų, bet ir įvairių kitokių – tekstai), tiek gydymas vaistažolėmis; pateikiama senovinio tekstilės dažymo, tradicinio valgio gaminimo receptų; šalia patarlių / priežodžių – situaciniai posakiai (įvardyti kaip „posakiai įvairiems atvejams“), garsų pamėgdžiojimai, greitaikalbės, skaičiuotės, keikimai... Šalia sakmių bei pasakų – pasakojimai apie atskiras vietas, išskirtinius žmones, tarp jų – ir stipruolius; žinios apie pastaruosius buvusios sistemingai renkamos dar tarpukariu. Rasiame čia ir pasakojimų apie senovės buitį bei papročius (tarp kitų – paprotys naktį prieš Velykas eiti per kaimą su dainomis ir muzi-

ka kiaušiniuoti; paprotys įvairiomis progomis eiti persirengėliais). Aprašyta nemažai žaidimų ir vaikų žaidinimų. Tarp įvairių tradicinių eiliuotųjų tekstų (dainuojamų ar skanduojamų) – nemažai ir į albumėlius rašomų atminimų, dalis jų – juokaujami.

Panašaus turinio knygos dabar nebe re-tenybė, pas mus jų gausu ir gausėja (vien *Lietuvos valsčių* serija ko verta!), Latvijoje irgi panašiai. Aptariamoji yra septinta mokslo leidyklos „Zinātne“ pradėtos serijos *Novadu folklorā* knyga (*novads* – liaudiškas žodis, reiškiantis regioną, gyvenamąjį kraštą, platesnę apylinkę, vienijamą tarmės bei papročių, paprastai su stambesniu centru; taip įvardyta teritorija toli gražu ne visada sutampa su administracinių ribų apibrėžtu plotu). Taigi ne turiniu ši knyga išskirtinė, o parengimo meile, jos parengėjos Maros Vyksnos asmenybės žyme. (Knygos gale ji pati taip prisistato: „Esu vienmetė su buvusiu Saldaus rajonu (1949), rygietė nuo gimimo. <...> Mano biografija labai neįdomi, nes turėjau tik vieną mokyklą – Rygos I vidurinę mokyklą, vieną aukštąją mokyklą – Latvijos universitetą, vieną darbovietę – Latvių tautosakos archyvą, vieną vyrą ir keturis vaikus...“) Knygos struktūrinis karkasas – 17 parengėjos laiškų Salduje gyvenusiam Valdemarui Ancyčiui, Latvijoje žinomam kraštotyrininkui ir filologui (*Valdemārs Ancītis*, 1921–2006; tik – adresatui baigus savo žemiškąją kelionę, gal pusė tų laiškų nebebuvo išsiųsti), kiekviename laiške pristatant po vieną Saldaus rajono „valsčių“;

iškeliant jo ypatumus, apibūdinant įvairių laikų šviesuolius, pateikiant žinias apie tautosakos rinkimą tose apylinkėse („Kitas būtų pradėjęs nuo pasaulio sutvėrimo, bet man viskas prasideda nuo tautosakos rinkimo, o ypač *Latvių dainų* rengimo laiko“); tie laišškai yra tam tikri įvadėliai į čia skelbiamos toje apylinkėje užrašytos tautosakos žiupsnį (medžiaga imta iš Latvių tautosakos archyvo, knygos gale pridėtas panaudotų rinkinių sąrašas). Taigi knygos struktūra formuojama ne pagal joje pateiktos tautosakos žanrą, o pagal apylinkes, pirmenybę teikiant teritoriniam vienetui, ir šiuo požiūriu nusveria kraštotyrisinis, ne folkloristinis principas.

Bent kiek apie pačius Laiškus. Nors tai tam tikros kultūrinės istorinės apžvalgos, stilistikos požiūriu (iš dalies ir faktiškai) tai tikri laišškai, juose nemažai asmeniškumo, daug kreipinių į adresatą, jam papasakojami knygos rengėjos naujai surasti duomenys, jo adresu formuluojami klausimai, šmaikštaujant per keletą laiškų plėtojama užkastų lobių ieškojimo tema. Tiesa, buvę sutarta, jog senas, jau pasiligojęs Ancytis atsakymų į laiškus neberašys. Parengėjos laiškas Ancyčiui apie Saldaus apylinkes baigiamas taip: „Turėjau tikrą džiaugsmą ir laimę pažinti Jus ir Saldų. Dėkui Jums! / Gaila, kad negalite atsakyti! Kito karto nebebus. / Mara.“

Viename iš ankstesnių laiškų (Rubos apylinkės): „Nebuvau girdėjusi, kad *mergai tinginei dantys sopa*, o posakis [, vartojamas] Čakstėse, *lietuviai valiuoja – bus lietaus* man žinomas iš kitų pasienio su Lietuva vietų. Jei pučia vėjas, nuo Lietuvos garsus nešantis Latvijos link, – greitai lis.“ Beje, ir šioje pačioje knygoje tarp tautosakos tekstų paskelbta: *Jei lietuviai dainuoja, bus lietaus* (LFK 759, 158). Apie tautosakos rinkimą Saldaus krašte (Pampalių apylinkės): „...jų motina [Lidija Galenicė–Kaktinia, 1906–1945], Konservatorijos studentė, prisirišo

smuiką prie dviračio ir, kasoms plaikstantis, apvažiavo visą Latviją, pabuvodama 35 vien tik neįgaliųjų prieglaudose, o kur dar kitos Kuržemės, Vidžemės, Latgalės vietos.“ Laiškuose galima rasti ir Tautosakos archyvo istorijos trupinėlių: „Turiu apgailėstaudama pasakyti, kad ir mūsų ekspedicija Salduje dirbo tik 1963 metais. Ji buvo savotiška, netradicinė, nes iš archyvo darbuotojų dalyvavo tik trys – Antonija Silinia, Mirdza Berzinska ir Jadvyga Darbiniecė. <...> Negalėčiau atsakyti į klausimą, kur buvo Alma Ancelanė, Vilma Greblė, Rita Dryzulė, Ojaras Ambainis, Jazepas Rudzytis. Ar iš tikrųjų jie buvo taip stipriai įsitraukę į persikraustymo procesą – iš Finansų ministerijos pastato ir Katinų namo į MA daugiaaukštį – Kolūkiečių namus? – tai irgi buvo 1963 metais.“ Į Laiškus pateko ir viena kita iš žmonių girdėta istorija, kuri būtų galėjusi pretenduoti į Archyvo (LFK) fondų tekstų publikacijas šiame rinkinyje. Tai apie arkivyskupą Teodorą Grynbergą: „...T. Grynbergas važinėjęs po valsčių egzaminuodamas vaikus. Vienuose namuose abu su zakristijonu užgirdę keistą cypčiojimą krosnyje. Atidarę pakurą, o ten paslėpta dvejų metų našlaitė, kurią šeimininkai, paėmę į savo namus, norėjo nuo svetimų akių paslėpti. Kunigas mažylę iškėlęs, susupęs į savo kailinius ir nešęs prie rogių, o iš paskos bėgusi didesnė sesutė sakydama, kad mažosios vienos niekur neleisianti. Taip T. Grynbergas Lutrinių valsčiuje vienu moju įgijo dvi įdukteres.“ Šią istoriją papasakojusi anos mažylės duktė...

Apie pačią Saldaus krašto tautosaką. Palyginti daug sakmių siužetų yra karų su švedais tematika (centrinis personažas – „Didžioji švedė“; vyriškai apsirėngusi moteris karžygė), daug užkastų lobių rodytosi bei kasimo istorijų, bene visuose skyriuose įdėta tradicinių sakmių apie ežerų, kalnų, akmenų ir t. t. atsiradimą, apie

vaidenimasi ir baidymus, apie aitvaro įgijimą ir t. t. Pasakos – apie protingus brolius ir kvailį, apie paukščių ir žvėrių karą, kaip paukščiai rinko sau karalių, apie karalaitį, išėjusį bėdos ieškoti, apie žmogų ir giltinę, apie čigoną ir mešką, apie ežio vaikus, apie nepaprastus žmogaus ir vilko susitikimus, apie nepaprastą vaiką (*Vieni tėvai neturėjo vaikų. Jie meldė, kad turėtų nors tokį vaikėlį kaip ožkytė. Na ir atsirado ožkytė. Ožkytė eidavo ganyti, ganė avis, tik ji buvo tokia užburta karalaitė. Ji šokinėjo ant akmens ir nuo akmens. Kai užšoka ant akmens, pasidaro karalaitė, kai nušoka – ir vėl ožkytė...* LFK 1835, 510), apie velniui prižadėtą vaiką, kaip žmogus pergudrauja velnią, apie velnią ir jo motiną ir dar vienas kitas plačiau žinomas siužetas, ir bent pora savitų, matyt, tik tam kraštui žinomų pasakų (jeigu tai iš tikrųjų pasakos – apie besotį Didpilvį; kaip buvo išgelbėtas vargšas žmogelis, įsmukęs į ištrūnijusį medžio kamieną).

Tarp dainų (senųjų ketureilių ir vėlesnių išplėtotų) gana gausu apeiginių apdainavimų ir buitinių pajuokimų, yra romansų, vadinamų *zingėmis* (dėmesį patraukė daina apie „didžiūną Pliaterį“, surakintą vedamą per Vilniaus miestą sušaudyti); skelbiama karo ir rekrūtų dainų; prie vieno tradicinio ketureilio yra netikėtas komentaras, kad tokias dainas mergos išsisiuvinėdavusios prijuostėse (dainos turinys: *Man kojėlės nepavargo po gilų puroą braidant, Pikti žmonės pavargo mane apkalbėdami*; Varmės apyl., užr. 1963 m.). Klasikinės dainos, kaip paprastai, atskleidžia įvairiausių tradicinės gyvensenos ir pasaulėžiūros sluoksnius, dažnai įvardijamus (jau be meninių vaizdų) ir kituose trumpuosiuose žanruose (*Smejieties, sveši laudis, / Kadi joki istabā: / Vecā māsa ar vaiņagu / Jaunai māsai panākšņos* LFK 1690, 9167 – ‘*Pasijuokite, žmonės, Kokios keistybės [dedasi] troboje: Vyresnioji sesuo su vai-*

niku Jaunesniajai seseriai pamergē; Atskaties tu, māsiņa, / Tēva sētu iziedama, / Lai palika sirdsēstiņi / Vartu staba galiņā LFK 1690, 9116 – ‘*Atsigrēžk tu, sesute, Išeidama iš tėvo kiemo, Kad sieļvartai liktų Ant vartų stulpo*’; *Tava vaina, tautu meita, / Ka šodien lietus lija. / Sunītim ēst nedevi, / Pie brālīša dzīvodama* LFK 796, 1191 – ‘*Tu [pati] kalta, mergele, kad šandien [– per vestuves] lietus lyja: Šunelio nešerdavai, Prie brolelio gyvendama*’; *Nedod, Dievs, Nedod, Laima, / Puišiem mirt bez laulības: / Pieci gadi velli gāja / Apkārt kapu svilpodami* LFK Bb22 2174 – ‘*Neduok, Dieve, neduok, Laima, Bernams numirti nevedusiem: Penkerius metus velniai eina Aplink kapā švilpudami*’). Įdomu, kad net į kelias šio krašto dainas pabaigoje įkomponuotas priežodis *Atradu gardu, apėdu pats* (‘*Radęs skanu, suvalgiau pats*’), kuris, beje, pateikiamas ir atskirai, tarp patarlių / priežodžių. Skelbiama šiek tiek ir „tarybinės tautosakos“ – ketureilių, eilėdara ir įvaizdžiais imituojančių senąsias dainas, tačiau bent kiek primenančių ir rusiškas čiastuškas (*Kas kaitēja nedzīvot / Mūsu ciema kolhozā: / Ik vakaru dziedāt gāju / Pašdarbnieku pulciņā*; užr. 1963 m. – ‘*Bepīgu man gyventi Mūsu kaimo kolūkyje: Kas vakaras dainuoti einu Į saviveiklininkų būrelį*’; *Ļauni ļaudis, ļauna diena / Stūma mani lejiņā. / Staļins ņēma pie rociņas, / Veda mani kalniņā*; užr. 1950 m. – ‘*Pikti žmonės, pikta diena Nustūmē mane į pakalņ. Stalinas paēmē už rankelēs, Užvedē mane ant kalnelio*’). Tačiau įdedama ir parodijų, šmaikščios ironiškos poezijos; ar ji buvo dainuojama, nenurodoma (*Ak, dziedī, mana mūza, Cik laba kukurūza <...> Lidz šim uz mūsu druvām / Tik kartupeļi puva, / Nu citādi viss būs: / Nu kukurūza pūs. / Ko ēdis gotiņas? Tās pašas slotiņas...*; užr. 1963 m. – ‘*Ak, dainuok, mano mūza, Kokie geri kukurūzai <...> Līgi šiol mūsu dirvose Tik bulvės pūdavo. Dabar bus visskas kitaip:*

Dabar kukurūzai pus. Ką es karoutės? Tas pačias šluotas...'

Daug skelbiama mįslių bei minklių, jų esą gausu moksleivių rinkiniuose. (Minklės: *Dvi sėdi prie stalo ir valgo, / Jos [pačios] neturi to, ką valgo. / Jei [pačios] turėtų tai, ką valgo, / Jos nebebūtų kas esančios – Moterys valgo kiaušinius* LFK 1639, 1004; *Kada kiškis kenčia dantų skasmą? – Kai šuo įsikanda jam į kinką* LFK 1200, 2103.)

Patarlės bei priežodžiai daugiausia klasiškiniai. Dėmesį labiau patraukia situaciniai posakiai (įvardijimas „posakiai“ čia nėra visai tinkamas, nes kai kurie jų yra tiesiog sueiliuoti trumpųjų dainų pavyzdžiu): *Prātiņš kázās taisījās, Speltē krekliņš žāvējās* LFK 1600, 78362 – *'Mintys į vestuves taisosi, Marškinėliai pečionėj džiušta'* – taip sako, jei kas daroma paskutinę minutę; norint atsikratyti įkyraus lydėtojo, retoriškai klausama: *Kas sergēs namus, kas kąs į koją, kas los?* LFK 1965, 2831; jeigu kas atsisako valgyti, nes esą neskanu, šeiminkė pasiūlo tik tiek: *Tai tvok užpakaliu į durų staktą* LFK 1600, 78408; *Nusiimk ir išdaužyk į tvoros mietą* – patariama tam, kas skundžiasi, jog skauda galvą, pilvą ar pan. LFK 1600, 78409; *Juoda kiaulė krosnyje* – sako, jei užgęsta užkurta ugnis LFK 1600, 78442; kieno atšipęs peilis, tam sako: *Či-gonas ant tavo peilio gali su pliku užpakaliu nujoti į Jokūbinės turgų* LFK Bb 19, 787; jei kas labai skuba, spėjama: *Ar Trynė miršta, ar pirtis dega* LFK 1968, 1581.

Šiame vidutinio didumo rinkinyje skelbiama palyginti daug užkalbėjimų. Kaip jau minėta, tai ir gydymieji – nuo rožės, nuo išnirimo, kaulų lūžimo, dieglio šone, dedervinės, vočių, karpų, sustabdyti iš nosies bėgančiam kraujui, nuo dantų skaudėjimo, užimo ausyse, nuo išgąščio ir baimės, alpulio, nuo skausmo, pagaliau „nuo visų ligų“; nuo geležiuonių, užkalbėjimas, kad senas žmogus dar greit nemir-

tų, apsaugos užkalbėjimai – nuo gaisro, nuo gyvačių, šunų, kad vilkai nedraskytų gyvulių, kad nepakenktų pavyduoliai, kad niekas neužburtų, kad nebūtų galima nušauti (...*Dievo duotu kirviu kertu į pilką akmenį. Iš akmens taukus imu Išstepti savo kūnui. Geležinę pirtį kūrenu Plieno skiedrelėmis, Geležinę vantą šutinu...* LFK 1597, 964), ūkiniai užkalbėjimai – kad pieno, sviesto būtų daug ir gero, kad duona ar alus gerai išrūgtų, kad kisielius sutirštėtų, kad ridikai augtų minkšti ir saldūs, kad bulvės gerai derėtų ir t. t., įvairūs kitokios sėkmės užkalbėjimai – kad sektųsi teisme (*Kaip juoda gyvatė, kaip apynių virkščia apie kartį, taip tegu sukasi ponų mintys, taip tegu sukasi ponų mintys pagal mano norą, pagal mano žodžius* LFK 1696, 8474), kad nepaimtų į rekrūtus, kad saugu būtų plaukti valtimi, kaip pasidaryti nematomam; įdėta ir kenkimo formulė. Krinta į akis vienas kitas netradicinės stilstikos užkalbėjimas, pavyzdžiui, nuo išgąščio, kurio „prototipas“ yra humoristinės liaudies dainos tekstas: *Zuikis mano tėvą nuspyrė / Užpakalinėmis kojėlėmis. / Norėjau tėvą gelbėti, / Ėmė juokas, negalėjau* LFK 1455, 1179, užr. 1938 m.).

Kitos tautos tradicinių tekstų rinkinyje dėmesį patraukia tai, ko neturime mes, kas yra kitaip; tačiau nelieta nepastebėti ir labai artimi, sutampantys dalykai. Ne naujiena yra tie patys sakmių siužetai, esame pripratę prie vienodų latvių ir lietuvių patarlių bei priežodžių, kurių dauguma savo ruožtu įsilieja į tarptautinius tipus. Tačiau čia norėtusi paminėti mažiau išnagrinėtų žanrų kūrinių panašumą. Štai skaičiuotė, labai panaši į vartojamą (ar bent jau vartotą) ir Lietuvoje: *Viens vīriņš brauc uz mežu. / Viņam ceļā salūst rati. / Cik naglu vajag, saki tu* LFK 1600, 67632, užr. 1975 m. (*'Vienas žmogelis važiuoja į mišką. Kelyje jam sulūžta ratai. Kiek reikės vinių [sutaisyti*

ratams], sakyk tu'). Arba atminimų eilutės: *Krizes laikai, tinte darga / Tādēļ vairāk it ne vārda* LFK 1594 1346, užr. 1937 m. ('*Krizes laikai, rašalas brangus, / Todēļ daugiau nē žodžio*') ir *Kas tev labāks vėl par mani, / Tas lai raksta vėl aiz manis, ten pat* ('*Kas tau dar už mane geresnis, Tegul rašo dar po maņš*') – tai parašydami pačioje puslapijo apačioje. Ar ne panašiai ir mes rašydavome savo mokykliniuose albumėliuose?

Ieškantis ko nors nekasdieniško, ypatingesnio, šiame rinkinyje pastebės mirties tematikos ir laidotuvių mažorinės nuotaikos dainų (ir laidotuvių apeiga vienur apibūdinta kaip „laidojimo šventimas“, kas, beje, tradicinėje latvių kultūroje nėra išimtis), pavyzdžiui, *Balta puķe noziedēja / Mana kapa vietīnā. / Kad tā puķe noziedēja, / Man jāiet tai vietā* LFK 1827, 836 ('*Balta gėlė nužydėjo Mano kapo vietoje. Kai ta gėlė nužydėjo, Man reikia eiti į tą vietą*'); *Rokat mani priekšpusdienas, / Pēcpusdienas nerokat. / Kapa mātē apguluse, / Nedod kapa atslēdziņu* LFK 1827, 862 ('*Užkaskite mane priešpiet, Popiet nekaskite: Kapo motė atsigulė, Neduoda kapo rakto*'); *Kas kait manīm negulēti / Baltā smilšu kalniņā, / Vēji pūta, meži šņāca, / Priežu gali stabulēj* LFK Bb 19, 415 ('*Bepīgu man gulēti Baltame smilčių kalnelyje, Vėjai pučia, miškai ošia, Pušų viršūnēs dūduoja*'); *Guli, mana dvēselīte, / Laukā krusta galiņā, / Gan tu biji gulējusi / Dūmainā istabā* LFK 1730, 38518 ('*Miegok, mano vēlele, Lauke kryžiaus viršūnėje: Gana prisimiegojai Prirūkusīame kambaryjē*'). Tiesa, pasitaiko ir graudesnių motyvų: *Bērenieki nosaluši / Kažokos, zābakos. / Kā brālītis nenosala / Baltā linu palagā* LFK 1827, 1279 ('*Laidotuvīnīkai sušalo Kailīniuoti, čebatuoti. Kaip brolelis nesušalo [ļvyniotas] į baltą lino drobulę*'). O štai daina, atspindinti aplinkybes po karo ar kokio sukilimo: *Arkli vien, arkli vien, / Kur tie paši arājiņi; / Arājiņi aizgājuši / Mūžīgajā dienas vidū* LFK Bb 19, 3140 ('*Vien tik arklai, vien*

tik arklai, O kur patys artojēliai? Artojēliai išējē Amžīnojo dienovidžio'). Gana ypatinga, lietuviškomis akimis žiūrint, daina apie kūdikio (išvežto į krikštą?) mirtį: *Tek māmīņa vārtu vērti, / Gaid' bērniņu pārvedam: Mēs būt gan pārveduši, Vēļa bērni paturēj; / Vēļa bērni paturēj / Par vārtiņu vērējiņ* LFK Bb 19, 414 ('*Motinėlė bėga vartų atverti, Laukia vaikelį parvežant: Mes tai būtume parvežę, Vėlių vaikai pasiliko; Vėlių vaikai pasiliko Sau už vartų varstytoją*').

Rinkinyje gana gausiai pateikta pasakojimų apie įvairiom progom vaikščiojusius persirengėlius; šalia jų kaukių bei išdaigų aprašymo netrūksta ir persirengėlių dainų: *Zinu gan, zinu gan, / Kur gaļa stāv? / Kambārī, plauktā, / Krustiņš virsū* LFK 1965, 2022 ('*Tai žinau, tai žinau, Kur mėsa stovi. Kamaroj, lentynoj, / Kryželiu užžymėta*'); *Kas deva gaļu, / Tam auga cūkas, / Kas deva silķi, / Tam sprāga kaķi* LFK 1965, 2023 ('*Kas davė mėsos, Tam auga kiaulės, Kas davė silkės, Tam gaišta katės*'); *Man garš deguns, / Man garš deguns; / Visu gaļu sakāru / Deguna galā. Bū!* LFK Bb 19, 1062 ('*Mano ilga nosis, Mano ilga nosis; Visą mėsą susikabinau Ant nosies galo. Bū!*'). Beje, tarp persirengėlių kaukių aprašyta ir viena paradoksaliu pavadinimu „Negyvas gyvų neša“: dalyvis pasidaro iš drabužių „žmogų“ ir eina jį apsikabinęs, spausdamas prie savęs (knygos p. 109; iš LFK 1965, 3082).

Knygos struktūra leidžia gražiai matyti, kuo ypatingas kiekvienas valsčius, ko ten daugiau ar ko „trūksta“ palyginus su kitais. Tuo tarpu ieškančiam kurio nors žanro tekstų tenka vartyti lapus per visus skyrius; tiesa, ieškojimą palengvina sutartiniai ženklai, kuriais sužymėtas kiekvienas žanras.

Knyga iliustruota, daugiausia nuotraukomis, vienu kitu piešiniu ir schematiniais valsčių žemėlapiais.

Lilija Kudirkienė